

Voortijdig schoolverlaten en spijbelen in het voortgezet onderwijs: een onderzoek naar het schooljaar 1984-1985

G. C. DE VRIES EN TH. PEETSMA*

Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek
van de Universiteit van Amsterdam

Samenvatting

Dit artikel doet verslag van een survey-onderzoek op schoolniveau naar voortijdig schoolverlaten en spijbelen in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. Voortijdig schoolverlaten is in de jaren zeventig toegenomen maar neemt sinds 1980 weer af. Het spijbelen van leerlingen volgt vermoedelijk dezelfde ontwikkelingscurve. Gedurende of na het schooljaar 1984-1985 verliet gemiddeld 6.2% van de leerlingen de school, 2.4% het dagonderwijs zonder het laatste diploma. Schoolleiders schatten dat 90% van hun leerlingen nooit, 10% af en toe en minder dan 1% hardnekkig spijbelt. Zij vinden het voortijdig schoolverlaten en spijbelen alleen daar zorgwekkend, waar het veel voorkomt. Men schrijft voortijdig schoolverlaten en spijbelen vooral toe aan het sociale milieu van de leerling en diens individuele capaciteiten en motivatie. Ten aanzien van voortijdig schoolverlaten en spijbelen worden op scholen allerlei maatregelen genomen. Zowel voortijdig schoolverlaten als spijbelen kunnen op schoolniveau worden voorspeld uit het schooltype, de urbanisatiegraad van de gemeente en de samenstelling van de schoolbevolking. Andere schoolkenmerken hebben geen additionele, voorspellende waarde.

* Wij danken de schoolleiders die aan dit onderzoek meewerkten; het CBS en zijn medewerkers die voor ons de steekproef trokken en administratieve gegevens ter beschikking stelden; de leden van de begeleidingscommissie en onze collega's die ons met raad en daad terzijde stonden; en beoordelaars en redactie van *Pedagogische Studiën* die ons concept voorzagen van waardevolle voorstellen tot verbetering.

1 Inleiding

Voortijdig schoolverlaten (schooluitval) en spijbelen (ongeoorloofd verzuim) worden de laatste jaren in en rond het Nederlands voortgezet onderwijs als probleem ervaren (Zijlstra, 1984; Ginjaar-Maas, 1985; Apvo-1, 1985). Dat komt enerzijds door de toename van zowel schooluitval als schoolverzuim in de loop van de jaren zeventig, anderzijds door daarvan onafhankelijke, algemene maatschappelijke ontwikkelingen die maken dat uitval en verzuim juist in de jaren tachtig problemen opleveren voor zowel jongeren als volwassenen (De Vries, 1987b; 1988). Wanneer gegevens uit de onderwijsmatrices van het CBS van de laatste tien jaar op een rij worden gezet, blijkt een toename van het voortijdig schoolverlaten in de jaren zeventig en een afname vanaf ongeveer 1980. Dat geldt althans voor het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs als geheel; tussen de onderwijstypen bestaan belangrijke verschillen (zie Tabel 1). Schooluitval vermindert de laatste jaren vooral in het LBO en MAVO. In HAVO en VWO is er niet zo'n afname en uit de hogere leerjaren (4 en 5 HAVO; 4, 5 en 6 VWO) lijken de laatste jaren toch nog steeds wat méér leerlingen uit te vallen. De meest waarschijnlijke interpretatie van deze ontwikkelingen is, dat jongeren onder invloed van stagnerende conjunctuur en dreigende werkloosheid langer op school blijven dan voorheen. Ze komen daarmee de eerste fase voortgezet onderwijs dóór, meestal met een diploma. Voor zover ze daarna uitvallen doen ze dat uit de tweede fase *c.q.* uit de hogere schooltypen en leerjaren. Dat stemt overeen met het feit dat de percentages volledig ongediplomeerde schoolverlaters uit het voortgezet onderwijs sedert 1980 duidelijk afnemen (Schoolverlatersbrieven, 1984 en 1985; vgl. De Vries & Peetsma, 1986).

In dit artikel geven wij de resultaten weer van een *survey*-onderzoek naar voortijdig schoolverlaten en spijbelen, gehouden onder scholen voor voortgezet onderwijs (inclusief het middelbaar beroepsonderwijs). Behalve

Tabel 1 Percentages leerlingen van AVO, LBO en MBO die zonder diploma van de laatst gevolgde opleiding het volledig dagonderwijs verlieten – naar schooltype, geslacht en schooljaar

	1974-1975		1975-1976		1976-1977		1977-1978		1978-1979		1979-1980		1980-1981		1981-1982		1982-1983	
	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v
LBO	6.8	4.3	4.7	5.1	5.6	5.7	6.1	5.5	6.1	5.0	5.8	5.1	5.1	4.3	4.2	4.3	3.8	3.6
brug AVO	0.6	0.7	0.8	0.4	0.9	0.8	0.6	0.7	1.0	0.8	1.0	0.5	1.4	0.8	1.0	0.8	1.1	0.7
MAVO	2.4	2.7	2.0	2.5	2.7	3.1	2.1	2.6	2.8	3.8	2.2	3.1	2.4	2.9	1.9	2.6	1.0	1.6
VWO/HAVO 2, 3	1.0	1.2	0.9	1.3	0.9	1.3	1.0	1.2	1.0	0.5	1.5	1.2	1.5	1.8	0.9	1.1	0.9	0.9
HAVO 4, 5	6.7	6.8	6.3	6.1	6.6	6.0	7.8	7.1	7.6	8.4	7.6	7.8	7.9	7.5	7.3	7.1	8.1	8.4
VWO 4, 5, 6	3.0	3.3	2.7	2.9	2.5	3.0	2.9	2.9	3.1	3.3	3.0	3.6	3.2	3.4	3.6	3.5	3.7	4.4
totaal	2.9	3.0	3.1	3.2	3.6	3.6	3.8	3.4	4.0	3.7	3.9	3.5	3.8	3.3	3.2	3.1	3.0	2.9
totaal m + v	3.0		3.2		3.6		3.7		3.8		3.7		3.5		3.1		2.9	
MBO	11.5	11.4	12.5	11.2	12.2	16.1	12.4	16.1	11.6	16.2	12.2	15.1	11.8	14.3	10.7	12.9	11.9	14.7
totaal m + v	11.5		11.8		13.8		14.0		13.6		13.5		12.9		11.7		13.2	

Bronnen: CBS, Onderwijsmatrices (jaarlijks); Schoolverlatersbrieven (jaarlijks)

op de verschijnselen zelf heeft het onderzoek ook betrekking op de houdingen en opvattingen ten aanzien van verzuim en uitval, en op de maatregelen en initiatieven die in verband ermee wel of niet worden genomen. Uit de resultaten van het *survey* en tegen de achtergrond van de hiervoor gepresenteerde gegevens uit de onderwijsmatrices (CBS, jaarlijks; zie Tabel 1) ontstaat zo een beeld van waar het om gaat: voortijdig schoolverlaten en spijbelen in het voortgezet onderwijs. Voor recente overzichten van de uitgebreide literatuur over verzuim en uitval verwijzen we naar Reid (1985) en De Vries en De Jong (1988).

2 Opzet en uitvoering

Ons *survey*-onderzoek (Galtung, 1967) deden we onder scholen voor, voortgezet onderwijs (MAVO, HAVO, VWO en LBO) en middelbaar beroepsonderwijs (MBO). De vragenlijst (de Vries & Peetsma, 1987) bestond uit drie delen die betrekking hadden op voortijdig schoolverlaten, spijbelen en de inrichting van de school. Zowel wat betreft voortijdig schoolverlaten als spijbelen vroegen we naar: (a) de mate waarin het zich in het schooljaar 1984-1985 voordeed en waarin men zich er zorgen over maakte; (b) de veronderstelde oorzaken – waar schrijft men het aan toe? –; en (c) de maatregelen en initiatieven die wel of niet zijn genomen. De vragen over de inrichting van de school waren gericht op algemene aspecten die mogelijk verzuim samenhangen met uitval en (of) verzuim: onderwijsdoelstellin-

gen, leerlingbegeleiding, buitenschoolse activiteiten, inspraak van leerlingen en zo voort. De operationalisering van de variabele 'voortijdig schoolverlaten' (zie de volgende paragraaf) werd ontleend aan een eerdere studie van Van den Dool en Koppen (1984) in Rijnmond. De overige variabelen werden op basis van literatuurstudie in de vorm van vragen en items geoperationaliseerd en behalve in het huidige onderzoek ook gebruikt in deelstudies in Amsterdam (Babeliowsky, 1986) en opnieuw Rijnmond (Van den Dool, Babeliowsky, Voncken & Geul, 1988). Een aantal administratieve en objectieve gegevens werd niet aan de scholen gevraagd maar betrokken van het CBS – dit om de scholen niet onnodig te belasten.

De vragenlijst werd in het najaar van 1985 toegestuurd aan een naar schooltype en schoolgrootte gestratificeerde, aselechte steekproef van 1247 scholen. In het totaal stuurden 517 scholen (41%) de lijst ingevuld en bruikbaar terug – een matige, maar naar omstandigheden aanvaardbare respons (vergelijk de non-response analyse in De Vries & Peetsma, 1987).

De response-groep bleek naar schooltype en gemeentegrootte wat af te wijken van de populatie en van de steekproef-zoals-bedoeld. Categoriële scholen voor MAVO waren oververtegenwoordigd, scholen in grote steden ondergerepresenteerd. De onderzoeksgroep is daarom door middel van wegingsfactoren gewogen (herwogen) op de variabelen schooltype, gemeentegrootte en hun interactie. (Ondergerepresenteerde strata [cellen] worden

omhoog, overgerepresenteerde omlaag gewogen en de steekproefgrootte wordt gecorrigeerd voor de toegenomen variantie; zie: Kish, 1965; 't Hart, 1974; Den Boon, 1980). Wegingsfactoren varieerden in eerste instantie van .68 tot 2.97 en werden vervolgens afgetopt tot .75 < wegingsfactor < 2.50 (Kish, 1965). De effectieve steekproefgrootte nam daarbij af tot 428. Ten gevolge van *missing values* (weet niet, geen antwoord enz.) is de effectieve *n* in sommige tabellen kleiner dan 428. Zoals meestal gevonden wordt had de herweging enig effect op verdelingen die met de wegingsvariabelen samenhangen en verwaarloosbare gevolgen voor verbanden in de data ('t Hart, 1974).

Voor het goede begrip van de te presenteren gegevens: het *survey*-onderzoek en de uitkomsten ervan liggen op het analyseniveau van de school en dus niet op dat van individuele leerlingen (zoals het onderzoek naar voortijdig schoolverlaten van Andries & Vogels, 1981 of naar spijbelen van Jaspers, Schut, De Keijser, Gunnink & Hüsken, 1984). Daarentegen liggen de in de inleiding besproken gegevens van het CBS (Tabel 1) juist op het niveau van het onderwijs als geheel.

3 *Ontwikkelingen, percentages, schattingen*

In het *survey*-onderzoek vroegen we elke school, hoeveel leerlingen tijdens of na het schooljaar 1984-1985 de school verlaten hadden zonder het eindexamen (de voortijdige schoolverlaters). Naar analogie van Van den Dool en Koppen (1984) vroegen we daarbij een onderscheid te maken tussen (a) voortijdige schoolverlaters die – met zekerheid of vermoedelijk – naar een andere school voor

dagonderwijs zijn gegaan (de doorstromers) en (b) voortijdige schoolverlaters die dat – met zekerheid of vermoedelijk – niet zijn gegaan (de onderwijsverlaters). Zo ontstaan twee uitvalmaten: een bruto aantal of percentage schoolverlaters en een netto aantal of percentage onderwijsverlaters, beide per school (zie Tabel 2). Gemiddeld verliet in of na het schooljaar 1984-1985 6.2% (ongewogen: 5.6%) van de leerlingbevolking van elke school zonder diploma de school (als men VO en MBO tesamen neemt). En gemiddeld verliet 2.4% (ongewogen: 2.0%) het dagonderwijs *überhaupt*. (Nogmaals: dit zijn gemiddelde percentages-van-leerlingenpopulaties-van-scholen en dus geen percentages van de leerlingenpopulatie van Nederland zoals de CBS-percentages dat wel zijn). Uit de CBS-gegevens hiervóór maakten we op, dat de schooluitval – eigenlijk: onderwijsuitval – op het ogenblik wat lager ligt dan vier tot zes jaar geleden en dat er aanzienlijke verschillen bestaan in zowel de hoogte als de ontwikkeling (daling of stijging) van de percentages tussen de schooltypen. Zulke verschillen zien we ook in de *survey*-gegevens. De minste schooluitval is er op categorale MAVO-scholen, de meeste op scholen voor MBO. Ook het meer definitieve onderwijsverlaten komt het meest voor op MBO-scholen en juist het minst op categorale mavo's. Een leeftijds- c.q. leerplicht-effect is evident: MAVO-leerlingen zijn jong en overwegend leerplichtig, MBO-leerlingen zijn ouder en de meesten zijn niet meer leerplichtig. Het relatief wat grotere percentage onderwijsverlaters op LBO-scholen (vergelijk kolom 4 van Tabel 2), waar de leerlingen toch ook betrekkelijk jong en meestal leerplichtig zijn, moet ons inziens in de eerste plaats worden toegeschreven aan de zogenaamde vangnet-

Tabel 2 *Voortijdig schoolverlaten (schooluitval) in voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs, schooljaar 1984-1985*

	(1) % schoolverlaters	(2) % doorstromers	(3) % onderwijs- verlaters	(4) (3) op (1)
MAVO	4.6	3.9	.6	.13
AVO	6.6	4.8	1.8	.27
LBO	6.4	3.3	3.1	.48
SG LBO/AVO/MBO	5.3	3.4	2.2	.39
MBO	10.4	2.4	7.1	.74
totaal	6.2	3.7	2.4	.47
n eff.	408	402	398	

functie – ironische term in dit verband – die het LBO binnen ons onderwijsstelsel vervult. Nogal wat schoolcarrières doorlopen meerdere schooltypen om ten slotte op een LBO-school definitief te stranden. Aan uitval is vaak afstroom vooraf gegaan. Of anders gezegd: veel uitval vindt wel plaats in (uit) het LBO maar is daar niet noodzakelijkerwijs gegenereerd. In het algemeen moet men voorzichtig zijn met causale attributies *c.q.* interpretaties van ons soort gegevens vanwege het communicerende-vaten karakter van het onderwijsstelsel (vergelijk Mooij, 1979).

Spijbelen (ongeoorloofd verzuim) laat zich in *survey*-onderzoek op schoolniveau moeilijk onderzoeken. We deden het toch, door aan scholen – meestal de directeur of rector, soms een conrector (adjunct directeur) of decaan, allen hier te beschouwen als ervaringsdeskundigen – te vragen om schattingen voor het schooljaar 1984-1985. Onze respondenten denken gemiddeld dat 90% van hun leerlingen nooit spijbelt, een kleine 10% een enkele keer of af en toe, en minder dan 1% hardnekkig (Tabel 3). De schattingen zijn relatief het hoogst in het MBO, vervolgens in aflopende lijn in het AVO, op brede scholengemeenschappen (inclusief LBO) en in het LBO, en tenslotte het laagst op categorale MAVO-scholen. De meest simpele en daarom aangegeven verklaring voor deze verschillen is: een leeftijds-effect. Leerlingen op MBO- en AVO-scholen zijn gemiddeld ouder dan die op LBO-scholen en Mavo's en zoals bekend (en aangetoond) komt spijbelen met de jaren. (Zie bijvoorbeeld Jaspers *e.a.*, 1984; Dorsteen, 1985). Overigens is ook bekend, dat leerlingen zelf hun verzuim veel hoger schatten dan onze informanten blijken te doen. Volgens recente *self report* metingen onder leerlingen in Neder-

land zou ruwweg 50% van hen nooit, 35% een enkele keer, 10% regelmatig en tot 5% vaak spijbelen. (Jaspers *e.a.*, 1984; Dorsteen, 1985; De Zwart, Luten & Van Praag, 1984; 't Hoen, Bosch & Verhagen, 1986). Nu zijn *self reports* niet noodzakelijkerwijs meer valide dan *other reports*, maar de eigen opgaven van leerlingen hebben natuurlijk een aanzienlijke geloofwaardigheid. Het is dus waarschijnlijk dat onze respondenten het verzuim op hun scholen onderschatten. Er is echter ook een definitie-probleem *c.q.*-verschil. Schoolleiders en docenten definiëren ongeoorloofd verzuim enger dan leerlingen, namelijk als verzuim waarvoor geen geldig excuus op tafel komt. Leerlingen noemen verzuim waarvoor zichzelf of hun ouders een geaccepteerde smoes hebben weten te verzinnen – en dat door de school dus niet als ongeoorloofd wordt (kan worden) aangemerkt – nog steeds 'spijbelen'. Schoolleiders en leraren zijn zich van deze discrepantie en van het zogenaamde verborgen verzuim wel bewust, maar houden zich meestal aan de hun bekende informatie. De discrepantie was vroeger misschien wat minder groot dan nu en is daarom een interessant tijdsverschijnsel (De Vries, in voorbereiding).

Neemt het spijbelen van leerlingen toe? Velen denken en schrijven het, maar niemand weet het. Onze ervaringsdeskundige respondenten denken er gematigd en genuanceerd over. Verreweg de meesten menen, dat het spijbelen de laatste jaren gelijk is gebleven (61%). Afgenomen, denkt 23%; toegenomen denkt tenslotte 15%. (De verschillen tussen de schooltypen zijn klein en niet direct te interpreteren). Wij zelf vermoeden, mede naar aanleiding van deze gegevens, dat het schoolverzuim in Nederland recentelijk wat afneemt nadat het in de jaren zeventig was toegenomen.

Tabel 3 *Spijbelen in voortgezet en middelbaar beroepsopleiding schooljaar 1984-1985 (schattingen deskundigen)*

	(1) % hardnekkig	(2) % incidenteel	(3) % nooit	(4) % verborgen
MAVO	.3	5.2	94.1	3.6
AVO	.3	10.7	86.5	2.9
LBO	1.3	8.9	89.9	4.2
SG LBO/AVO/MBO	.9	10.9	88.7	1.8
MBO	1.6	22.3	76.1	4.4
totaal	.8	9.8	88.9	3.6
n eff.	365	365	369	248

men. Dat zou parallel lopen aan de ontwikkeling van het voortijdig schoolverlaten en de interpretatie ervan kan dezelfde zijn: schooluitval en schoolverzuim nemen enigszins af onder invloed van jeugdwerkloosheid en andere, in de jaren tachtig verslechterde toekomstperspectieven. (Vergelijk ook Raffé, 1986). Jongeren blijven langer in het onderwijs en verzuimen minder.

4 *Houdingen, opvattingen en maatregelen ten aanzien van voortijdig schoolverlaten*

In het *survey*-onderzoek vroegen we naar houdingen, opvattingen en maatregelen ten aanzien van voortijdig schoolverlaten. In deze paragraaf analyseren we de antwoorden naar het type school (categoriaal MAVO, AVO, LBO, brede scholengemeenschap – *i.e.* met zowel AVO als LBO – of MBO) en naar de grootte van de gemeente waarin de school staat: grote stad (100.000 of meer inwoners), middelgrote stad (50.000 tot 100.000), kleinere plaats (20.000 tot 50.000) of platteland (minder dan 20.000). Het is belangrijk, steeds te bedenken dat schooluitval in bepaalde schooltypen meer voorkomt dan in andere, en dat er in grote steden meer uitval is dan op het platteland.

Vindt men het voortijdig schoolverlaten zorgwekkend voor het functioneren van de eigen school? Gemiddeld niet of nauwelijks (samen 74%, zie Tabel 4). Er zijn echter aanmerkelijk-

ke verschillen in de beoordeling. Op meer dan de helft van de MBO-scholen vindt men de schooluitval wel (enigszins) zorgwekkend; op andere typen scholen is dat percentage veel minder groot. (Op LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO relatief nog wat groter dan elders). Verder zijn er verschillen naar gemeentegrootte: in de grootste steden maakt men zich de meeste zorgen (zie Tabel 4). Men vindt voortijdig schoolverlaten dus vaak weinig zorgwekkend voor het functioneren van de eigen school maar juist op schooltypen en in gemeenten waar veel uitval is, maakt men zich wel zorgen.

Waarom schrijft men het voortijdig schoolverlaten van leerlingen toe, wat ziet men als de belangrijkste oorzaken? Heel vaak de individuele capaciteiten en motivatie van de leerling, en diens sociale milieu – zo blijkt uit de antwoorden (Tabel 5). Meer dan de helft van alle respondenten noemt het huiselijk milieu van leerlingen als belangrijke (*i.e.* sterke of zeer sterke) oorzaak van uitval; bijna drie kwart noemt capaciteiten en (of) motivatie. Tussen de typen scholen bestaan duidelijke verschillen. Op LBO-scholen en brede scholengemeenschappen met LBO wijst men even vaak naar het sociale milieu als naar de individuele leerling. Op MAVO- en AVO-scholen worden de capaciteiten van de leerling voor het betreffende schoolniveau juist veel aangewezen, méér dan het milieu. De andere, door ons gesuggereerde factoren worden veel minder vaak onderschreven. Aspecten van de school (leerstofaanbod, sfeer) noemt men op een vijf-

Tabel 4 *Beoordeling van zorgwekkendheid van voortijdig schoolverlaten voor het functioneren van de eigen school – naar schooltype en naar gemeentegrootte*

	(1) % zeer zorgwekkend	(2) % zorgwekkend	(3) % enigszins zorgwekkend	(4) % nauwelijks zorgwekkend	(5) % helemaal niet zorgwekkend
MAVO	0.0	3.3	12.2	23.9	60.6
AVO	0.0	7.8	13.0	38.4	40.8
LBO	0.9	8.1	20.2	34.7	36.1
SGLBO/AVO/MBO	0.0	1.6	23.8	37.9	36.8
MBO	0.0	10.0	45.4	17.5	27.0
100.000 en meer	1.0	7.9	28.9	35.1	27.0
50.000 - 99.999	0.0	10.1	20.2	27.4	42.3
20.000 - 49.999	0.0	2.2	18.9	31.5	47.4
kleiner dan 20.000	0.0	5.5	10.0	27.6	56.9
totaal	0.3	6.2	19.5	30.6	43.4
n eff.			390		

Tabel 5 *Inschatting (zeer) sterke bijdrage aan voortijdig schoolverlaten – percentages naar schooltype*

	MAVO	AVO	LBO	SG LBO/ AVO/MBO	MBO	Totaal
a. huiselijk milieu/sociale omgeving van de leerling	55.7	41.1	76.3	69.9	28.3	57.5*
b. vrienden/vriendinnen van de leerling	29.5	21.0	33.4	26.8	6.9	25.9*
c. capaciteiten van leerling voor dit schoolniveau	69.4	79.0	27.9	42.1	63.8	55.4*
d. motivatie/doorzettingsvermogen van de leerling	72.6	69.5	75.2	68.7	84.9	73.9*
e. leerstofaanbod op school	14.1	13.0	15.3	18.3	46.9	18.7*
f. sfeer op school	15.0	11.8	15.9	19.8	11.5	14.8*
g. sombere arbeidsmarktperspectieven (werkloosheid)	7.9	1.5	11.1	16.0	17.5	9.6*
h. vinden van werk (baantje)	10.6	14.7	40.8	46.1	44.0	28.6*
i. sombere perspectieven van samenleving (milieuvervuiling, oorlogsdreiging, racisme, criminaliteit)	1.9	0.0	2.8	7.3	1.5	2.3*
j. aantrekkingskracht van (opvang) projecten voor drop-outs en spijbelaars	2.4	1.5	2.2	0.0	0.0	1.7*
k. slechte voorbereiding door lagere school	3.3	2.6	8.0	0.0	7.2	4.7*
sociaal milieu (a/b)	50.0	40.2	73.5	59.7	30.9	53.8**
leerling zelf (c/d)	81.8	77.7	72.3	56.7	83.2	75.7**
school (e/f)	19.1	15.2	19.9	19.3	45.9	21.4**

* n eff. varieert van 320 tot 380

** n eff. = 428

de van de scholen. Aspecten van de arbeidsmarkt op 29% (het vinden van een baantje, vooral aangegeven binnen het LBO en MBO) respectievelijk 10% (de sombere perspectieven op de arbeidsmarkt) van de scholen. Slechte voorbereiding door de lagere school, sombere perspectieven van de samenleving en eventuele aantrekkingskracht van opvangprojecten worden vrijwel niet genoemd.

We legden aan de respondenten ook een aantal meer specifieke, binnen het onderwijs gelegen, mogelijke oorzaken voor. Ze worden minder vaak onderschreven (zie: De Vries & Peetsma, 1987). Nog het meest acht men de aansluiting van de leerstof bij de belangstelling en bij het tempo van de leerlingen van belang (30% van de respondenten gaf één of beide factoren aan); ook de schoolkeuze na

het basis-onderwijs wordt aangewezen door gemiddeld een kwart van de respondenten en wat vaker op MAVO- en AVO-scholen.

In het algemeen geldt dus, dat voortijdig schoolverlaten vooral wordt toegeschreven aan milieu-factoren en aan individuele kenmerken van leerlingen. In het LBO legt men de nadruk op zowel het milieu als de leerling, in het AVO vooral op de capaciteiten en het doorzettingsvermogen van de leerling *c.q.* uitvaller. Leerstof, de sfeer op school en een reeks andere, specifiek onderwijskundige factoren worden relatief zelden als oorzaak van voortijdig schoolverlaten aangemerkt – en dat geldt ook voor enkele aspecten van de samenleving.

Welke maatregelen en initiatieven zijn op school-niveau genomen in het schooljaar

Tabel 6 *Altijd, vaak of regelmatig genomen initiatieven in verband met voortijdig schoolverlaten – percentages naar schooltype*

	MAVO	AVO	LBO	SG LBO/ AVO/MBO	MBO	Totaal
praten met leerling	97.4	98.6	97.8	97.1	100.0	98.0
praten met ouders/verzorgers	97.0	98.5	98.2	97.0	100.0	98.1
contact met hulpverleningsinstellingen	35.7	30.3	64.0	67.3	34.0	46.2
contact met project voor schoolverlaters en drop-outs	2.1	1.7	15.8	16.2	1.5	7.5
melding aan leerplichtambtenaar	40.2	13.3	77.2	63.1	5.4	46.4
contact met arbeidsbureau	16.2	11.8	29.1	35.3	21.1	21.7
contact met werkgever	0.0	1.6	21.1	8.8	22.1	10.2
contact met andere school	81.9	83.5	81.8	79.0	53.5	78.5
contact met part-time onderwijs	34.8	21.6	67.9	50.6	56.0	46.6

n. eff. varieert van 342 tot 392

Tabel 7 *Beoordeling van spijbelen voor het functioneren van de eigen school – naar schooltype en naar gemeentegrootte*

	(1) % zeer zorgwekkend	(2) % zorgwekkend	(3) % enigszins zorgwekkend	(4) % nauwelijks zorgwekkend	(5) % helemaal niet zorgwekkend
MAVO	0.5	1.0	7.8	26.6	64.2
AVO	0.0	0.0	7.6	47.4	45.0
LBO	1.7	4.1	14.4	37.4	42.4
SG LBO/ AVO/MBO	0.0	5.2	3.5	43.5	47.9
MBO	1.8	7.0	10.2	59.6	21.4
100.000 en meer	1.8	4.0	12.1	45.9	36.2
50.000 - 99.999	1.1	3.9	12.0	41.0	42.1
20.000 - 49.999	0.5	2.0	8.8	38.5	50.1
kleiner dan 20.000	0.0	1.7	5.8	31.7	60.7
Totaal	0.9	2.8	9.6	39.3	47.5
Totaal n. eff.			412		

waarop het onderzoek zich richtte (1984-1985), en hoe vaak? (Zie Tabel 6). Scholen verschillen nogal in het totaal aantal (ten minste regelmatig) genomen verschillende maatregelen. LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO rapporteren méér en meer verschillende initiatieven dan de andere scholen; AVO-scholen melden de minste initiatieven. Van de afzonderlijke maatregelen worden 'praten met leerling' en 'praten met ouders' verreweg het meest genoemd. Drie kwart van alle scholen had in het bedoelde schooljaar contact met andere scholen (dit gebeurde min-

der op MBO-scholen). Contact met het *parttime* onderwijs, contact met hulpverleningsinstellingen en melding aan de leerplichtambtenaar worden elk door ongeveer 46% van de scholen gemeld. LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO noemen deze drie initiatieven systematisch vaker dan de andere typen scholen. Contact met het Arbeidsbureau rapporteert een vijfde van de scholen; LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO hebben dit vaker dan andere scholen. Contacten met werkgevers worden weinig genoemd (10%), meestal in het MBO en LBO.

Tabel 8 *Inschatting (zeer) sterke bijdrage aan spijbelen – percentages naar schooltype*

	MAVO	AVO	LBO	SG LBO/ AVO/MBO	MBO	Totaal
a. huiselijk milieu/sociale omgeving van leerling	57.0	41.8	77.0	70.3	46.8	60.4*
b. vrienden/vriendinnen van leerling	50.4	36.6	45.3	44.2	27.9	42.9*
c. capaciteiten van leerling voor dit schoolniveau	28.0	26.6	18.7	28.1	21.4	24.1*
d. motivatie/doorzettingsvermogen van leerling	55.5	61.8	62.1	60.8	60.8	59.4*
e. leerstofaanbod op school	11.9	13.2	8.4	10.6	11.2	10.9*
f. aard van rooster (zware dagen, tussenuren)	9.7	24.3	11.4	8.4	31.1	15.4*
g. sfeer op school	14.4	11.5	13.1	15.4	7.2	12.7*
h. sombere arbeidsmarktperspectieven (werkloosheid)	4.4	0.0	6.2	1.7	8.6	4.4*
i. vinden van werk (bijbaantje)	5.8	4.5	10.7	10.6	16.8	8.8*
j. sombere perspectieven van de samenleving	2.5	0.0	2.8	0.0	0.0	1.6*
k. trefpunten, zoals bars of speelhallen	13.4	2.8	15.3	3.0	2.6	9.3*
l. aantrekkingskracht van (opvang)projecten voor dropouts en spijbelaars	1.9	0.0	0.9	0.0	0.0	0.8*
milieu-factor (a + b)	61.2	47.7	76.6	68.6	53.4	62.9**
leerling zelf (c + d)	50.6	53.8	59.0	54.3	59.4	55.0**
school (e + f)	16.1	17.2	15.5	15.2	16.2	16.1**

* n. eff. varieert van 326 tot 385

** n. eff. = 428

Contacten met een project voor voortijdige schoolverlaters zijn er weinig en vrijwel uitsluitend op LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO – en vooral in de grote steden. Eén op de vijf scholen ten slotte, vooral in LBO en MBO en overwegend in middelgrote plaatsen en grote steden, geeft aan dat men in het schooljaar nog andere, speciale maatregelen heeft genomen om voortijdig schoolverlaten te voorkomen. Samenvattend: men heeft in verband met voortijdig schoolverlaten heel veel gepraat met leerlingen en ouders en men heeft regelmatig contact opgenomen met een andere school. Vooral op LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO – de twee soorten scholen die in dit opzicht het meest actief lijken te zijn – kwamen daar vaak nog bij: contact met het *parttime* onderwijs, met hulpverleningsinstellingen en met de leerplichtambtenaar. Bijzondere initiatieven worden nog het meest gemeld uit grote(re) steden.

5 Houdingen, opvattingen en maatregelen ten aanzien van spijbelen

Ook in verband met spijbelen (ongeoorloofd verzuim) vroegen we in ons *survey* naar houdingen, opvattingen en maatregelen. Eerst de

houdingen. Vindt men het spijbelen van leerlingen zorgwekkend voor het functioneren van de eigen school? Zevenentachtig procent vindt dat nauwelijks of niet; slechts 3.7% vindt het spijbelen (zeer) zorgwekkend (Tabel 7). Men maakt zich nog de meeste zorgen in het LBO, in het MBO en op scholengemeenschappen met LBO. Op MAVO- en AVO-scholen en in kleinere plaatsen en op het platteland maakt men zich nauwelijks bezorgd. Men vindt kortom het spijbelen van leerlingen weinig zorgwekkend, al maakt men zich in grotere steden drukker dan elders.

Oorzaken van spijbelen ziet men vooral in milieufactoren en in aanleg en motivatie van leerlingen (Tabel 8) – net zoals dat bleek te gelden voor het voortijdig schoolverlaten.

Ook de verschillen tussen typen scholen corresponderen met die uit de vorige paragraaf. Op LBO-scholen en scholengemeenschappen met LBO wijst men het meest op de factor van het sociale milieu, op MAVO- en AVO-scholen relatief vaak op de motivatie *c.q.* het doorzettingsvermogen van de leerling. Verder valt op, dat vrienden en vriendinnen als een belangrijke invloed worden gezien. In vergelijking met deze factoren worden andere mogelijke oorzaken veel minder vaak aangegeven. Leerstofaanbod en (of) de sfeer op school worden door 16% van de respondenten

Tabel 9 *Altijd, vaak of regelmatig genomen initiatieven in verband met spijbelen – percentages naar schooltype*

	MAVO	AVO	LBO	SG LBO/AVO/ MBO	MBO	Totaal
<i>sancties</i>						
nablijven/melden voor schooltijd	63.1	75.4	63.5	75.0	36.1	63.2*
in vrije tijd terugkomen	82.0	85.5	91.8	95.8	58.6	84.3*
strafwerk maken	36.1	50.4	49.0	20.8	15.1	38.9*
klusjes/taken laten uitvoeren	50.3	69.5	62.6	64.0	56.6	60.0*
gemiste stof laten inhalen	81.8	70.2	88.3	95.2	59.6	80.5*
berisping door schoolleiding	89.2	95.7	91.6	80.5	82.3	89.4*
enige tijd van school sturen	2.6	6.7	2.2	6.7	7.4	4.3*
leerling van school sturen (voorgoed)	0.0	0.0	1.0	0.0	0.0	0.3*
ouders/verzorgers op de hoogte stellen	89.2	91.4	95.9	94.6	81.4	91.5*
<i>gesprek</i>						
gesprek met leerling	96.4	100.0	98.4	98.5	100.0	98.3*
extra aandacht/begeleiding	71.7	80.9	87.5	84.8	76.4	80.1*
gesprek met ouders/verzorgers	80.6	70.1	85.5	89.8	63.0	79.0*
<i>verwijz</i>						
verwijzing naar hulpverl. instantie	10.1	10.0	32.4	12.2	11.3	17.2*
verwijzing naar andere school	5.2	2.4	11.0	0.0	16.4	7.2*
verwijzing naar part-time onderwijs	2.8	1.4	13.2	0.0	18.0	7.0*
verwijzing naar opvangprojecten voor drop-outs en schoolverlaters	0.8	0.0	2.0	0.0	3.5	1.3*
<i>leerplicht</i>						
overleg met gemeente/leerplichtambtenaar	17.4	1.5	67.3	51.9	0.0	31.4*
melding aan leerplichtambtenaar	20.6	10.5	70.7	46.5	0.0	34.7*

* n. eff. varieert van 318 tot 396

genoemd als belangrijke oorzaak, het rooster door 15% (vooral door AVO- en MBO-scholen, waar de roosterproblemen in het algemeen groter zijn). Andere factoren worden nauwelijks verantwoordelijk geacht. Samenattend: evenals bij voortijdig schoolverlaten ziet men op scholen als voornaamste oorzaken van spijbelen het sociale milieu en individuele eigenschappen (vooral: de motivatie) van leerlingen. In het LBO heeft men meer oog voor het sociale milieu dan in het AVO. Aspecten van school en het onderwijs vindt men geen belangrijke oorzaken, factoren in de samenleving ook niet.

Welke maatregelen of initiatieven heeft men genomen op de scholen in het afgelopen schooljaar? Tabel 9 geeft een overzicht, waarbij men moet bedenken dat spijbelen op bepaalde typen scholen en in grote(re) steden meer voorkomt dan elders en daar dus ook meer aanleiding geeft tot maatregelen. De in verband met spijbelen het meest genomen initiatieven zijn (in volgorde van aflopende frequentie): praten met de leerling; op de hoogte stellen van de ouders; berisping door de schoolleiding; laten terugkomen in de vrije tijd; stof laten inhalen; extra aandacht of begeleiding; praten met de ouders. In grote(re) steden, waar meer wordt gespibeld, worden meer maatregelen genomen. Verder rapporteren LBO-scholen over het geheel genomen (veel) meer maatregelen en initiatieven, waarschijnlijk deels om dezelfde reden. Daarentegen rapporteren scholen voor MBO veel minder maatregelen, hoewel er flink gespibeld wordt. Dat laatste geldt ook voor AVO-scholen, die zich vooral blijken te beperken tot de meer traditionele maatregelen (straffen). Het achterwege blijven van bepaalde initiatieven in het AVO en MBO zal onder meer te maken hebben met de leeftijd van de leerlingen. Velen van hen zijn niet meer leerplichtig en hun scholen voelen zich kennelijk dan ook wat minder verantwoordelijk – of positiever geformuleerd: AVO- en MBO-scholen leggen de verantwoordelijkheid wat meer bij de leerling zelf of bij diens ouders. Ook zal meespelen, dat de effectiviteit van sommige maatregelen onder leerlingen van AVO (vooral: HAVO en VWO) en MBO geringer is en dat die maatregelen daarom door schoolleiders en docenten ook minder worden genomen.

6 De voorspelbaarheid van voortijdig schoolverlaten en spijbelen

Waar hangen schooluitval en schoolverzuim mee samen en waar zou men ze dus uit kunnen voorspellen? In onderzoek in binnen- en vooral buitenland zijn duidelijke aanknopingspunten gevonden in het milieu van leerlingen, bij individuele eigenschappen van leerlingen en – wat minder en wat minder eenduidig – in vooral het klimaat van scholen. Leerlingen uit wat tegenwoordig heet: kansarme milieus, leerlingen die wat minder begaafd zijn of dat van zichzelf denken en leerlingen op scholen met een eenzijdig 'zwakke' leerlingenpopulatie en een ongunstig sociaal klimaat, die leerlingen vallen vaker uit en spijbelen meer dan hun fortuinlijker leeftijdsgenoten (zie de literatuuroverzichten van Brown, 1983; Reid, 1985; De Vries & De Jong, 1987; De Vries, 1987a).

Ons *survey*-onderzoek biedt de mogelijkheid tot exploratieve analyse van de voorspelbaarheid van verzuim en uitval op schoolniveau. Welke kenmerken van afzonderlijke scholen hangen samen met het verzuim en de uitval op die scholen? Door middel van hiërarchisch geordende regressieanalyses valt daar een goede indruk van te krijgen. Als afhankelijke – te voorspellen – variabelen kozen we: (1) het 'bruto' percentage schoolverlaters; (2) het 'netto' percentage onderwijsverlaters; en (3) het geschatte percentage hardnekkige spijbelaars per school. Als onafhankelijke variabelen – voorspellers – beproefden we: (a) gemeentegrootte, schoolsoort en percentage buitenlandse leerlingen; (b) schoolgrootte en denominatie; en (c) een groot aantal variabelen betreffende o.a. de inrichting van de leerlingbegeleiding op school, het belang dat er aan verschillende onderwijsdoelstellingen wordt gehecht, en houdingen, opvattingen en initiatieven op school rond verzuim en uitval (zie: De Vries & Peetsma, 1987). Nominale variabelen zijn op de gebruikelijke wijze omgezet in dichotome *dummy*-variabelen: het aantal *dummies* is gelijk aan het aantal categorieën min één; de overblijvende categorie fungeert als referentie-categorie. De analyses deden we stapsgewijs volgens een hiërarchisch geordend model: eerst de voorspellers van groep (a), dan die van groep (b) maar rekening houdend met (a), en ten slotte die van groep (c), rekening houdend met (a) en (b). (Stapsge-

wijze hiërarchische analyse is zoals bekend aangewezen om eventuele zg. multi-collineariteitsverschijnselen en hun ongewenste gevolgen in multivariate data te kunnen onderkennen en om bijvoorbeeld kapitalisering op bedriegelijke, *spurious* verbanden *c.q.* voorspellers te voorkomen. [Tatsuoka, 1973; Kim & Kohout, 1975]. Het hiërarchische analysemodel moet daarbij gebaseerd zijn op theoretische overwegingen. Ons model is theoretisch een zg. socio-psychologisch model; zie: Galtung, 1967).

De uitkomsten zijn heel duidelijk en ze zijn robuust, dat wil zeggen ongevoelig voor kleine variaties in de volgorde van variabelen of in de stuurparameters van de procedure. De gemeentegrootte, het schooltype en het percentage buitenlandse leerlingen hangen onafhankelijk van elkaar samen met zowel uitval als verzuim (zoals door ons geoperationaliseerd) en een lineaire combinatie van deze drie gegevens geeft de beste voorspelling van zowel schoolverlaten als onderwijsverlaten en spijbelen (Tabel 10).

Dat valt goed te interpreteren, het komt overeen met ervaringskennis. Daarbij kan het percentage buitenlandse leerlingen ons inziens het beste worden opgevat als zg. *proxy* maat voor de gemiddelde sociaal-economische en culturele achtergrond van de leerlingenpopulatie van een school – een variabele waarover wij geen gegevens verzameld hebben. De multiple correlaties variëren van .45 tot .60, de voorspelde variantie dus van 21% tot 36%. Voor dit soort onderzoek niet gek. Interessant en belangrijk is, dat alle andere beproefde variabelen niet meer met uitval en verzuim

samenhangen – niet meer voorspellen –, gegeven de genoemde, robuuste triade van voorspellers. De schoolgrootte doet er niets meer toe, de richting van de school niet, en een hele reeks andere zaken – waaronder de onderschreven doelstelling van de school, aspecten van de leerlingbegeleiding, de inspraak van leerlingen – evenmin. We komen hierop in de discussie terug.

Resumerend. Gemeentegrootte, schoolsoort en het percentage buitenlandse leerlingen – dat in ons onderzoek waarschijnlijk staat voor: de sociale en culturele samenstelling van de schoolbevolking als geheel – blijken de belangrijkste *c.q.* enige substantiële voorspellers van schooluitval en verzuim op schoolniveau. De predictieve waarde van een reeks andere schoolkenmerken bleek nihil.

7 Samenvatting en discussie

Onze bevindingen waren in het kort de volgende. Voortijdig schoolverlaten (schooluitval) is in de jaren zeventig toegenomen maar neemt de laatste paar jaar weer wat af, behalve in de hogere leerjaren van het AVO (HAVO en VWO) en in het MBO. Dat valt te begrijpen vanuit conjuncturele ontwikkelingen, in het bijzonder die van de (jeugd-)werkloosheid. In het schooljaar 1984-1985 verliet op de gemiddelde school voor voortgezet onderwijs 6.2% van de leerlingen de school en 2.4% van de leerlingen het dagonderwijs zonder het laatste diploma. Spijbelen (schoolverzuim) volgt waarschijnlijk dezelfde trend als schooluitval, in reactie op dezelfde conjuncturele *c.q.* maat-

Tabel 10 *Multiple regressieanalyses percentages schoolverlaters, onderwijsverlaters en hardnekkige spijbelaars**

	% schoolverlaters		% onderwijsverlaters		% hardn. spijbelaars	
	ongew.	gew.	ongew.	gew.	ongew.	gew.
gemeentegrootte	-.21	-.20	-.09	-.08	-.15	-.17
% buitenlandse leerl.	.26	.29	.28	.28	.24	.21
schooltype**:						
MAVO	-.12	-.11	-.20	-.15	-	-
LBO	-	-	.12	.12	.24	.23
MBO	.21	.26	.37	.44	.22	.24
AVO	-	-	-	-	-	-
R	.48	.52	.59	.60	.45	.45
R ²	.23	.27	.34	.36	.21	.20

*Stapsgewijze hiërarchische analyse met inclusie- *c.q.* significantiecriteria $\alpha = .05$

** Referentiecategorie: scholengemeenschap LBO/AVO

schappelijke ontwikkelingen. Onze deskundigen denken dat 90% van hun leerlingen nooit, 10% wel eens en minder dan 1% hardnekkig spijbelt. Waarschijnlijk is dit een onderschatting van het werkelijk verzuim, al spelen verschillen tussen de definities van enerzijds onze respondenten, anderzijds leerlingen ook een rol. Dezelfde, deskundige respondenten vinden het voortijdig schoolverlaten niet erg zorgwekkend, behalve in de steden en op de typen scholen waar de uitvalpercentages hóóg zijn – daar maakt men zich meer zorgen. En dat geldt ook voor spijbelen: men tilt er in het algemeen niet zwaar aan behalve dáár, waar veel gespijbel wordt. De oorzaken van zowel verzuim als uitval zoekt men vooral in de capaciteiten en de motivatie van de leerling en in het sociale milieu, en veel minder bij de school, het onderwijs of de samenleving als geheel. Daarbij legt men op LBO-scholen (ook) veel nadruk op het milieu van de leerling, op AVO-scholen in de eerste plaats op diens (haar) capaciteiten, motivatie en doorzettingsvermogen.

In het schooljaar 1984-1985 is in verband met (dreigend) voortijdig schoolverlaten van leerlingen door scholen heel wat gedaan. Zeer veel is gepraat met leerlingen en hun ouders; vaak heeft men contact opgenomen met andere scholen. In het algemeen ontplooiden LBO-scholen meer initiatieven dan andere. Ook in verband met het spijbelen van leerlingen zijn allerlei initiatieven en maatregelen genomen: gesprekken, sancties, aandacht en begeleiding. In het LBO en in de grote steden deed men het meest.

Zowel het percentage uitvallers als het geschatte percentage hardnekkige spijbelaars per school laten zich goed voorspellen vanuit het schooltype, de grootte van de gemeente en het percentage buitenlandse leerlingen op school, waarbij het laatste waarschijnlijk verwijst naar de sociale en culturele achtergrond van de schoolbevolking als geheel. Gegeven deze drie robuuste voorspellers, blijken andere schoolkenmerken – grootte, richting, opvattingen over verzuim en uitval, aspecten van de leerlingbegeleiding en de inspraak van leerlingen – er niet meer toe te doen althans geen voorspellende waarde te hebben. Tot zover de samenvatting. We besluiten met enkele kanttekeningen.

1. Betekent de geconstateerde, lichte en globa-

le vermindering van het voortijdig schoolverlaten en van (vermoedelijk) het spijbelen ook een verlichting van de problemen waarnaar ze verwijzen? (Op de vraag in hoeverre schooluitval en schoolverzuim sociale problemen zijn en de vraag voor wie dat dan zo is, kon hier niet worden ingegaan. Vergelijk Kaplan & Luck, 1977 met De Vries, 1987b en 1988). Dat is nog niet gezegd. In de eerste plaats omdat de meest problematische categorieën van (onherroepelijke) uitvallers en hardnekkige spijbelaars waarschijnlijk het minst gevoelig zijn voor conjuncturele ontwikkelingen en voor bijvoorbeeld de dreiging van werkloosheid (Raffe, 1986; De Vries & De Jong, 1987). In de tweede plaats, omdat het feit dat jongeren (noodgedwongen) langer in het onderwijs blijven nog niet betekent, dat het ze daar dan ook goed gaat. Het risico bestaat dat zij behalve zichzelf ook hun problemen langer binnen de school brengen. Dat hangt – in de derde plaats – samen met de verschuiving die óók af te lezen is aan de gegevens (Tabel 1). De uitval neemt af in de eerste fase van het VO maar blijft constant of neemt nog wat toe in de tweede fase: de hogere leerjaren van het AVO en het MBO. Dat suggereert een navanante probleemverschuiving.

2. Mede in verband met die mogelijke verschuiving is het van belang te constateren, dat op scholen voor AVO en MBO relatief wat minder aan (tegen) het voortijdig schoolverlaten en spijbelen wordt gedaan dan op scholen voor LBO, en dat er op AVO-scholen ook minder zwaar aan wordt getild. LBO-scholen waren in het jaar van ons onderzoek actiever. Dat heeft waarschijnlijk met de leeftijd en de leerplichtigheid van de leerlingen in het LBO te maken, maar het betekent toch dat oudere en niet (meer) leerplichtige leerlingen minder zorg en aandacht krijgen dan hun jongere lotgenoten – althans op het punt van dreigende uitval of verzuim.
3. Zowel voortijdig schoolverlaten als spijbelen komen méér voor op bepaalde typen scholen dan op andere. In de eerste plaats dáár waar leerlingen ouder worden en aan de leerplicht ontgroeien: in HAVO, VWO en MBO. In de tweede plaats dáár waar oudere leerlingen blijven hangen of waar hun ongelukkige schoolloopbaan aan z'n eind komt: in het LBO. In dat opzicht zijn

de gevonden verschillen tussen typen scholen in hoge mate uitvloeisel van systeem-eigenschappen van ons stelsel voor voortgezet onderwijs. Het zij hier nogmaals benadrukt.

4. Zowel voortijdig schoolverlaten als spijbelen komen meer voor op scholen in grote(re) steden dan elders, en meer op scholen met bepaalde leerlingpopulaties dan op andere scholen. Dat wijst op het belang van macroscopische (macro-sociologische) verschillen in sociale structuur, in conjunctuur, misschien ook in cultuur of mentaliteit van regio's en van bevolkingsgroepen. Het verband tussen sociaal milieu en uitval en verzuim is op individueel niveau ruimschoots gedocumenteerd (Brown, 1983; Reid, 1985) maar blijkt dus ook te gelden op schoolniveau – en dat is niet hetzelfde. Het verband tussen gemeentegrootte en uitval en verzuim is een van de vele verschijningsvormen of neveneffecten van urbanisering. In verband met voortijdig schoolverlaten valt daarbij vooral te denken aan het ruimere aanbod van alternatieve onderwijsinstellingen en -vormen in de grote(re) steden – denk aan de volwasseneneducatie met een grote toestroom van jeugdigen de laatste jaren –, aan de rijke schakering van arbeidsmarkten (wit en zwart) die er bestaan, en aan de grotere sociale en geografische mobiliteit van mensen en groepen. In verband met spijbelen ligt het voor de hand om te denken aan wat criminologen noemen: de gelegenheidsstructuur van de grote stad. Er is meer te doen en er wordt buitenshuis wat minder op je gelet – spijbelen is er dus iets gemakkelijker.
5. Onze respondenten schrijven voortijdig schoolverlaten en spijbelen vooral toe aan individuele capaciteiten en motivatie van de leerling en aan diens sociale milieu, veel méér dan aan school, onderwijs of samenleving. Dat is de modale zienswijze binnen het onderwijs en er zit veel waars in. Toch zit er ook een gevaar in deze gelijktijdige psychologisering én sociologisering (vergelijk Nijhof, 1979; Van den Berg, 1982). Bedoeld of onbedoeld hebben beide tendensen hier hetzelfde effect: de relatie van verzuim en uitval met aspecten van de school blijft buiten beschouwing.
6. Nu geven onze onderzoeksresultaten onze respondenten ogenschijnlijk gelijk. Naast

schooltype en de samenstelling van de schoolbevolking had alleen de urbanisatiegraad predictieve waarde ten aanzien van de verzuim- en uitvalpercentages van scholen en een aantal variabelen uit onze categorie 'schoolkenmerken' droeg niet merkbaar bij aan de hoeveelheid voorspelde variantie. Dat laatste correspondeert met bevindingen in Brits en Amerikaans onderzoek: juist de meest voor de hand liggende inrichtings- en organisatiekenmerken van scholen (grootte, faciliteiten enz.) hebben geen aantoonbare invloed op spijbelen en voortijdig schoolverlaten (zie onder anderen Reynolds, 1976; Rutter, Maugham, Mortimore & Ouston, 1979; vergelijk De Vries, 1987a; Anderson, 1982). Daarmee ontvalt de basis aan de nogal verbreide opvatting dat grote scholen op zichzelf vervreemdend zouden werken en verzuim en schooluitval zouden bevorderen. Ook wordt door onze bevindingen een klein vraagteken gezet achter de gangbare vuistregel dat begeleiding helpt. In dezelfde Angelsaksische onderzoeksliteratuur komt behalve de schoolbevolking eigenlijk alleen het schoolklimaat als belangrijke factor naar voren. Dat is een onderwerp apart, dat in het onderhavige onderzoek niet kon worden opgenomen. Het is mogelijk dat andere schoolfactoren er inderdaad niet toe doen. Maar dit onderzoek was weinig geschikt om hun eventuele bijdrage te onderkennen. In onze zeer heterogene populatie (en steekproef) van scholen, met zeer sterke en 'grove', demografische en macroscopische variantiebronnen, en met de noodzakelijkerwijze beperkte operationaliseringsmogelijkheden van een schriftelijk *survey*, mag men niet verwachten dat subtiele samenhangen naar voren komen. Die worden bij wijze van spreken geplet onder het geweld van de primaire, socio-demografische relaties. Daarom willen wij, *quasi* paradoxaal, aan de uitkomsten van ons onderzoek niet de conclusie verbinden dat de school en wat daarbinnen gebeurt er niet toe zouden doen voor het verzuim en de uitval van leerlingen. Buitenlands onderzoek leert, dat juist de binnenkant van de school wél van belang is (Reynolds, 1976; Moos & Moos, 1978; Rutter e.a., 1979; Stone & Wehlage, 1982; Natriello, 1984; vergelijk het overzicht van De Vries, 1987a). In Nederland is onder-

zoek naar schoolinvloeden op de prestaties van leerlingen in opmars (zie o.a. De Koning, Bronkhorst, Vecken & Vermeulen, 1984; Meijnen, 1984; Van Marwijk Kooy - von Baumhauer, 1984; De Jong & Roeleveld, 1988; vergelijk Van der Grift, 1985). Des te groter de uitdaging om ook ten aanzien van voortijdig schoolverlaten en spijbelen de meer subtiele invloeden van de school aan het licht te brengen.

Literatuur

- Anderson, C. S., The search for school climate. A review of the research. *Review of Educational Research*, 1982, 53, 368-420.
- Andries, F. & T. Vogels, *Zonder diploma van school*. Voortijdige schoolverlaters in de Leidse regio. Leiden: NIPG - TNO, 1981.
- Apvo-1, *Schoolverzuim, een teken aan de wand*. Zeist: Apvo-1, 1985.
- Babelowsky, M., *Voortijdig schoolverlaten in Amsterdam*. Een onderzoek naar het voortijdig schoolverlaten en schoolverzuim in het Amsterdamse voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. Amsterdam: SCO, 1986.
- Berg, H. O. van den, Wij doen niets, verlamd als we zijn door onze vooringenomenheden. Slotbeschouwing *Paradisocongres Onhoudbare Jongeren*, 25 januari 1982.
- Boon, A. den, Over wegen: mogelijkheden en beperkingen van het wegen van steekproeven. *Methoden en Data Nieuwsbrief*, 1980, 5, 121-135.
- Brown, D., Truants, families and schools: a critique of the literature on truancy. *Educational Review*, 1983, 35, 225-235.
- Bijlsma-Frankema, K., *Spijbelen en discipline in het voortgezet onderwijs*. M.m.v. T. Wilders, J. Rienks, H. Woldberg & R. Hut. Amsterdam: Sociologisch Instituut, z.j. (1984).
- CBS, *Overgangen binnen het onderwijs en intrede in de maatschappij*, (Onderwijsmatrices). 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, jaarlijks.
- Dool, P.C. van den & J.K. Koppen, *Voortijdig schoolverlaten in Rijnmond*. Rotterdam/Amsterdam: COA/SCO, 1984.
- Dool, P.C. van den, M. Babelowsky, E. Voncken & T. Geul, *Uit de school geklapt?* Voortijdig schoolverlaten in het Rijnmondgebied, 1982 tot en met 1987. Amsterdam: SCO, 1988.
- Dorsteen, T. (red.), *Spijbelen*. Uitslag vragenlijst grote 'je ziet maar' spijbelenquête. Hilversum: VARA, z.j. (1985).
- Galtung, J., *Theory and methods of social research*. London: Allan and Unwin, 1967.
- Ginjaar-Maas, N.J., *Schoolverzuim*. Brief van de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen. Tweede Kamer, Vergaderjaar 1985-1986, 19409, nrs. 1-2.
- Grift, W. van de, Onderwijsleerklimaat en leerlingprestaties. *Pedagogische Studiën*, 1985, 62, 401-414.
- Hart, H. 't, *Selectie en zelfselectie van informanten in enquêtes*. Dissertatie. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1974.
- Hoen, R.H.A. 't, P.A.M. Bosch & W. Verhagen, *Met het oog op stiemen*. Een onderzoek naar schoolverzuim en voortijdig schoolverlaten in Arnhem. (Twee delen). Arnhem: Gemeente Arnhem, 1986.
- Jaspers, J., H. Schut, J. de Keijser, J. W. Gunnink & F. Hüsken, *Van school gaan*. Verslag van een onderzoek in Leeuwarden naar de problematiek rondom het voortijdig schoolverlaten in het voortgezet onderwijs. Deelverslag I. Leeuwarden: z.u. (Sociaal Hoger Onderwijs Friesland), 1984.
- Jong, U. de & J. Roeleveld, Openbaar en bijzonder onderwijs: een constant verschil? Paper *Vlaams-Nederlandse studiedagen voor sociologen en antropologen*, Antwerpen, 7-8 april 1988.
- Kaplan, J.L. & E.C. Luck, The dropout phenomenon as a social problem. *Educational Forum*, 1977, 42, 41-56.
- Kim, J.-O. & F.J. Kohout, Multiple regression analysis. In: N.H. Nie e.a., *Statistical Package for the Social Sciences*. New York: McGraw Hill, 1975² (pp. 320-367).
- Kish, L., *Survey sampling*. New York: Wiley & Sons, 1965.
- Koning, P. de, H. Bronkhorst, L. Vecken & A. Vermeulen, *Schoolorganisatie en schoolloopbaan*. Amsterdam, SCO, 1984.
- Marwijk Kooy-von Baumhauer, E. van, *Scholen verschillen*. Een verkennend vergelijkend onderzoek naar het intern functioneren van vijftienwintig scholengemeenschappen vwo-havo-mavo. Dissertatie. Rotterdam: Erasmus Universiteit, 1984.
- Meijnen, G. W., *Van zes tot twaalf*. Een longitudinaal onderzoek naar de milieu- en schooleffecten van loopbanen in het lager onderwijs. 's-Gravenhage: SVO, 1984.
- Moos, R. H. & B. S. Moos, Classroom social climate and student absences and grades. *Journal of Educational Psychology*, 1978, 70, 263-239.
- Mooij, A.J., *Schoolproblemen en uitval in het voortgezet onderwijs*. *Pedagogische Studiën*, 1980, 57, 369-382.
- Natriello, G., Problems in the evaluation of students and student disengagement from secondary schools. *Journal of Research and Development in Education*, 1984, 17, 14-24.
- Nijhof, G., *Individualisering en uitstoting*. Nijmegen: Link, 1979.
- Raffe, D., Unemployment and school motivation: the case of truancy. *Educational Review*, 1986, 38, 11-20.

- Reid, K., *Truancy and school absenteeism*. London etc.: Hadder & Stoughton, 1985.
- Reynolds, D., The delinquent school. In: M. Hammersly & P. Woods (Eds.), *The process of schooling*. London: Routledge & Kegan Paul, 1976 (pp. 217-229).
- Reynolds, D., When pupils and teachers refuse a truce: the secondary school and the creation of delinquency. In: G. Mungham & G. Pearson (Eds.), *Working class youth culture*. London: Routledge and Kegan Paul, 1976 (pp. 124-137).
- Rutter, M., B. Maughan, P. Mortimore & J. Ouston, *Fifteen thousand hours*. Secondary schools and their effects on children. London: Open Books, 1979.
- Schoolverlatersbrief 1985*. Rijswijk: Min. v. Soc. Zaken en Werkgelegenheid (D.G. ARBVO), april 1985 (jaarlijks).
- Stone, C. & G. Wehlage, Four persisting school dilemma's. *Action in Teacher Education*, 1982, 4, 17-30.
- Tatsuoka, M. M., *Multivariate analysis*. Techniques for educational and psychological research. New York: Wiley & Sons, 1971.
- Vries, G. C. de, Verzuim, uitval en de bijdrage van de school. *Pedagogisch Tijdschrift*, 1987, 12, 94-104. [1987a].
- Vries, G. C. de, Schoolverzuim als probleem voor volwassenen. Spijbelaters brengen belastingbetalers in verlegenheid. *Didaktief*, 1987, 17 (6), 12-13. [1987b].
- Vries G. C. de, Schoolcultuur als uitdaging en als opgave: over verzuim, delinquentie en de invloed van de school. *Justitiële Verkenningen*, 1987, 13 (4), 64-84, [1987c].
- Vries, G. C. de, Schoolverzuim als modern sociaal probleem. Paper *Vlaams-Nederlandse studiedagen voor sociologen en antropologen*, Antwerpen, 7-8 april 1988.
- Vries, G. C. de, m.m.v. M. de Jong, *Schoolverzuim en schooluitval in het voortgezet onderwijs*. Een literatuurstudie. Amsterdam: SCO, 1988.
- Vries, G. C. de, *Onder het pedagogisch regiem*. Over schoolbezoek, schoolverzuim en veranderingen in het voortgezet onderwijs. (Dissertatie, in voorbereiding).
- Vries, G. C. de & Th. Peetsma, Schooluitval en schoolverzuim: enkele ontwikkelingen en contouren. Voordracht *Studieconferentie Vereniging Wisselwerking*, Ede: 24 april 1986.
- Vries, G. C. de & Th. Peetsma, *Voortijdig schoolverlaten en spijbelen in het voortgezet onderwijs*. Resultaten van een onderzoek betreffende het schooljaar 1984-1985. Amsterdam: SCO, 1987.
- Zijlstra, M. (red.), *Schoolverzuim ... ons een zorg*. Een rapport over schoolverzuim en wat je eraan kunt doen. Hoevelaken: LPC, 1984.
- Zwart, R. de, A. Luten & B. van Praag, *Scholierenonderzoek 1984*. Een eerste rapportage van de belangrijkste variabelen. Rotterdam/Amsterdam/Den Haag: Econometrisch Instituut/-Keerings Onderwijsbladen/NIBUD, 1985.

Curricula vitae

G. C. de Vries studeerde sociale psychologie aan de V.U. te Amsterdam. Hij was werkzaam bij het Steinmetzarchief van de KNAW en het voormalig Kohnstamm Instituut, en is thans medewerker van de Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek (SCO) van de U.v.A. (onderzoeksgroep Motivatie en onderwijsdeelname).

Th. Peetsma studeerde psychologie (specialisatie: methodenleer) aan de U.v.A., was werkzaam bij het voormalig Kohnstamm Instituut en is thans medewerker van de Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek (SCO) van de U.v.A. (onderzoeksgroep Motivatie en onderwijsdeelname).

Correspondentie-adres van de auteurs: SCO, Grote Bickersstraat 72, 1013 KS, Amsterdam.

Manuscript aanvaard 26-8-'88

Summary

G. C. de Vries & Th. Peetsma. 'Dropout and truancy in dutch secondary education 1984-1985.' *Pedagogische Studiën*, 1988, 65, 473-486.

The article reports a survey study of dropout and truancy in schools for secondary education in Holland. Dropout did increase in the seventies and decreases somewhat in the eighties. Truancy probably follows the same trend. During or after the school year 1984-1985, at the average school 6.2 per cent of the pupils left school, 2.4 per cent left secondary education without their last certificate. School leaders estimate that 90 per cent of their pupils never play truant, 10 per cent sometimes and less than 1 per cent persistently. They do not greatly worry about dropout and truancy, except where its incidence is high. Causes for dropout and truancy are perceived to be social 'milieu' and the capacities and motivation of individual pupils. Schools take various measures against (potential) dropout and truancy. At the school level, both dropout and truancy can be predicted from the type of school, the degree of urbanization, and the school's population. Other school characteristics do not have additional predictive power.